

ПЕРШІ СПРОБИ

УДК 316.773.2:336.74

АНАЛІЗ СИМВОЛІКИ ГРОШОВИХ ЗНАКІВ ЯК ЗАСІБ ВИВЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ

С. В. Гейко

*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
sv616@rambler.ru*

Знайдено нові підходи до вивчення особливостей ідеологічного конструювання в умовах соціокультурних трансформацій. Обґрунтовано доцільність аналізу символіки грошових знаків для вивчення процесу формування сучасної української державної ідеології, що здатен перевести проблематику вивчення ідеології у площину аналізу конкретних її втілень.

Ключові слова: грошові знаки, державна ідеологія, символічна система, соціокультурні трансформації.

Упродовж п'ятнадцяти років існування України як незалежної держави не вщухають дискусії про те, якою саме повинна бути її державницька ідеологія. Переконавання щодо шкідливості будь-якої ідеології, особливо ж державної, характерні для початку 90-х років, коли актуальним було питання про звільнення суспільної свідомості від комуністичної ідеології, змінилися перманентним пошуком фундаментальних принципів нової державної доктрини. Незавершеність цього процесу, концептуальна невизначеність у створенні стійкої та доцільної теорії чи доктрини державного та національного розвитку не сприяють консолідації нації, конструюванню основ суспільної безпеки та соціального прогресу. "Відсутність офіційної державницької ідеології (як ідеології держави) спонукає не до консолідації суспільства, а до його розшарування за національними, мовними, релігійними та культурними ознаками. Розколотість держави за наведеними параметрами неухильно призводитиме до взаємної опозиційності, протидії чи навіть протистояння виокремлених (відсепарованих) національно-культурних сегментів поки що цілісної держави" [1, с. 356]. За таких обставин надзвичайної актуальності набуває питання вивчення різноманітних аспектів ідеологічного конструювання сучасної української держави. Крім того, це питання набуває гостроти саме сьогодні, коли, з одного боку, процес формування нових ідеологічних засад досить затягнувся у часі, а з іншого, – наростає конфронтація між політичними елітами, населенням окремих регіонів, немає єдності у питанні пріоритету зовнішньополітичних орієнтацій.

Зазначимо, що вітчизняні дослідники цієї проблематики В. Бурлачук, В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко приділяють увагу насамперед причинам несформованості в Україні фундаментальних основ державної ідеології, говорячи про ідеологію загалом і не аналізуючи детально тих чи інших конкретних її

проявів. Досить поширеним є твердження про сучасний стан речей як “деідеологічний період” української історії.

Водночас, на нашу думку, незавершеність процесу формування державної ідеології не є відченням того, що сучасна українська держава існує без ідеології. Адже сам процес державотворення неможливий без створення більш-менш обґрунтованих ідеологічних конструктів, хоча вони можуть бути не досить стійкими як у суспільній свідомості, так і на рівні офіційних доктрин. “Держава в будь-якому разі змушена шукати загальнонаціональні духовні орієнтири, спроможні консолідувати суспільство” [1, с. 361]. Нестійкість та постійна трансформація ідеологічних конструктів на стадії націо- і державотворення зумовлює, на наш погляд, необхідність застосування особливих засобів для вивчення сутнісних характеристик головних засад української державної ідеології. Одним з таких засобів є аналіз символіки грошових знаків.

Гроші як особливий товар, здатний установлювати не лише економічні, а й соціальні зв'язки, протягом досить тривалого часу є об'єктом вивчення економічних та соціогуманітарних дисциплін. Проте якщо для вчених-економістів гроші – це передусім відображення товарно-грошових відносин тієї чи іншої епохи, то для істориків та мистецтвознавців вони – джерела знань, вивчення яких допомагає глибше і ґрунтовніше висвітлити історичні події, перипетії політичної боротьби і зміни політичних режимів тієї чи іншої країни, особливості її господарського розвитку, а також культури та мистецтва. Саме цим цілям підпорядковане вивчення істориками та культурологами символіки грошових знаків, яке, до того ж, досить часто є описовим. Історики, культурологи та мистецтвознавці досліджують символіку грошових знаків перш за все як допоміжний матеріал, який ілюструє історичні події, розвиток матеріальної та духовної культури країни чи регіону.

Стосовно дослідження грошей у соціології треба зазначити таке. Їх вивчали такі вчені, як К. Маркс, Г. Зіммель, К. Поланьї, Е. Гіденс, С. Московічі, М. Маклюен, Ж. Бодріяр. Ці дослідники розглядали гроші передусім як засоби соціальної комунікації, наголошуючи на тому, що вони – це універсальна мова, універсальний код, що “встановлює комунікацію різноманітних сфер соціального життя сучасного суспільства” [2, с. 9]. На противагу їм американська дослідниця В. Зелізер розвинула концепцію, за якою в сучасному суспільстві гроші втрачають свою універсальність, набуваючи натомість множинності [2, с. 9]. Проте, на думку Н. Зарубіної, “концепція множинності грошей” В. Зелізер не скільки заперечує утверджену в соціології концепцію універсальних грошей..., яку розвивали К. Маркс, Г. Зіммель та інші, скільки доповнює її” [2, с. 12]. Водночас усі ці дослідники розглядали гроші як знаки або ж символи ринку, які відображають (або, за Ж. Бодріяром, відображали до епохи постмодерну) обмінну вартість [2, с. 6]. Питання ж вивчення символіки грошових знаків як соціокультурного феномена, що є втіленням державної ідеології, і досі недосліджене.

Для окреслення підходів до цієї проблеми доцільно, на наш погляд, звернутись до ідей американського дослідника К. Гірца. Згідно з К. Гірцем, вивчення символів та символічних структур спроможне наблизити нас до розуміння сутності ідеології, її соціальних джерел та наслідків. Як зазначив дослідник, підходи до вивчення соціальних чинників ідеології – теорія інтересу і теорія напружень – не є достатньо продуктивними для вирішення зазначених завдань. “Для першого підходу ідеологія – це маска і зброя; для другого – симптом і ліки. У теорії інтересу ідеологічні заяви розглядаються на фоні загальної боротьби за вигоду; в теорії напружень – на фоні постійних зусиль виправити

соціально-психологічний дисбаланс. Згідно з першою, люди весь час прагнуть влади; згідно з другою – весь час позбавляються тривоги” [3, с. 236]. Функціонально обидві теорії не є переконливими через відсутність ґрунтовної концепції процесів символічного утворення. “Дуже багато говориться про емоції, які “знаходять символічний вихід”, або про “відданість відповідним символам” – але дуже мало розуміння, як же це насправді відбувається. Зв’язок між причинами ідеології та її наслідками здається випадковим, тому що поєднуючий елемент – автономний процес символічного утворення – практично замовчується. І теорія інтересу, і теорія напружень від аналізу джерел переходять одразу до аналізу наслідків, не досліджуючи серйозно ідеологію як систему символів, які взаємодіють, як структуру смислів, які взаємодіють між собою” [3, с. 243]. Аналіз символів у цьому випадку є, за К. Гірцем, простим зіставленням власне символів з тими наслідками, які вони нібито відображають, або з тією соціальною дійсністю, яку вони нібито викривлюють. “Прямолінійне уявлення про чужий розум залишає соціологу всього два – однаково неадекватних – пояснення ефективності символів: або вони обманюють необізнаних (теорія інтересу), або збуджують немислячих (теорія напружень). Навіть не розглядається та можливість, що сила символу полягає в його здатності осягати, означати і повідомляти соціальні реальності, які не піддаються обережній мові науки, що він передає складніший смисл, ніж передбачений буквальним розумінням” [3, с. 247].

І оскільки, за К. Гірцем, символ – це передусім конкретне втілення ідей, ставлень, суджень, прагнень чи переконань, яке, до того ж, досить часто є складовою особливих символічних систем, що завдяки тонким, іноді неявним різноманітним зв’язкам поєднуються із соціальною реальністю, тоді й аналіз подібної системи “змушує прослідковувати різноманітні зв’язки між нею і соціальною реальністю, тому підсумковою картиною виявляється конфігурація різнорідних смислів, взаємодія яких і створює виразну й риторичну силу символу” [3, с. 250]. Крім того, аналіз взаємозв’язків як “усередині” символічних структур, так і між цими структурами й соціальною реальністю не буде адекватним без вивчення соціального, психологічного, культурного, історичного контекстів, які, по суті, є складовими соціальної реальності, у яку ніби вплітаються зазначені взаємозв’язки. Свою думку дослідник доводить, аналізуючи ідеологічні гасла та близькі до них афористичні висловлювання видатних політичних діячів, зазначаючи, що подібні принципи виявилися ефективними в разі вивчення насамперед поезії, але можуть бути з успіхом застосовані й для аналізу багатьох інших аспектів культури.

Безумовно, вивчення такої складної і багаторівневої системи, як державна ідеологія, не може зводитись лише до аналізу символіки грошових знаків держави і потребує комплексного підходу. Проте вивчення символіки грошових знаків буде дуже доцільним як складова такого комплексного аналізу. Гроші, як зазначено вище, є універсальним засобом, який охоплює практично всі соціальні шари суспільства, пов’язуючи їх (а також окремих індивідів) взаємозв’язками економічного та соціального характеру. Ця “всеосяжність” грошей поряд з державною монополією на їхню емісію та особливостями форми грошових знаків веде до того, що символіка грошових знаків завжди є лаконічним вираженням ідеології держави. “Паперові гроші є перш за все державними платіжними документами, тому, випускаючи їх в обіг, емітент прагне в лаконічній формі передати свою ідеологію” [4, с. 195]. Це підтверджене підвищеною увагою представників політичних еліт різних країн до процесу конструювання зазначених символів. По суті, дуже часто цей процес відбувається під жорстким контролем з боку керівників держав.

Як грошова система держави загалом, так і символіка її грошових знаків є достатньо цілісними і стійкими символічними системами, окремі частини яких органічно пов'язані між собою. Це твердження правильне не лише для, так би мовити, просторового, а й для часового сприйняття цієї символіки. На нашу думку, символіка грошових знаків держави певної епохи є яскравим взірцем динамічно розгорнутої в часі символічної структури. Іншими словами, ця символічна система надзвичайно гнучко і швидко реагує на політичні та соціокультурні зміни в державі, якщо вони є концептуальні. Тому порівняльний аналіз еволюції символів грошових знаків держави певної епохи може бути надзвичайно продуктивним саме як аналіз трансформації символу у взаємозв'язку з трансформацією його соціокультурного контексту. Водночас будь-який символ “ніколи не належить якому-небудь одному синхронному зрізу культури – він завжди пронизує цей зріз по вертикалі, прийшовши з минулого та йдучи у майбутнє” [5, с. 241]. Крім того, “з одного боку, пронизуючи товщу культур, символ реалізується у своїй інваріантній сутності. У цьому аспекті ми можемо спостерігати його повторюваність. Символ виявиться... як посланець інших культурних епох (інших культур), як нагадування про стародавні (“вічні”) основи культури. З іншого боку, символ активно корелює з культурним контекстом, трансформується під його впливом і сам його трансформує. Його інваріантна сутність реалізується у варіантах. Саме в тих змінах, яких зазнає “вічний” сенс символу в цьому культурному контексті, контекст цей найяскравіше виявляє свою змінюваність” [5, с. 241-242].

Саме така взаємодія символу та соціокультурного контексту яскраво виявляє себе в епоху соціокультурних трансформацій, яку переживає сьогодні українська держава, створюючи нові закони, формулюючи нові стратегії розвитку, конструюючи та вдосконалюючи нові символічні системи грошових знаків. Отже, вивчення державної ідеології неможливе без аналізу символів та символічних структур, які її становлять. Грошові знаки як лаконічні виразники державної ідеології універсального характеру є саме такими символічними структурами. Аналіз цих символів та символічних структур має розгортатись у площині підходу до символів як до конкретних втілень ідей, прагнень, переконань, що є інваріантними, взаємопов'язаними з соціокультурним контекстом, змінюють його і самі змінюються разом з ним.

-
1. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість. Методолого-світоглядний аналіз. – К., 2005.
 2. Зарубина Н.Н. Деньги в социальной коммуникации // СОЦИС. – 2006. - № 6. – С. 3–12.
 3. Гірц К. Інтерпретація культур: Вибрані есе. – К., 2001.
 4. Тхоржевський Р. Й. Нариси історії грошей в Україні (з давніх часів до сучасності): Навч. посібник. – Тернопіль, 1999.
 5. Лотман Ю. М. Семиосфера. – СПб., 2000.

**THE ANALYSIS OF THE MONETARY UNITS' SYMBOLIC
DESIGN AS A TOOL FOR THE STATE IDEOLOGY STUDY**

S. V. Gejko

V.N. Karazin National University of Kharkiv

An attempt to find a new approach to analysis of ideology construction in the process of socio-cultural transformations is implemented in the article. The author substantiates expediency of analysis of monetary units symbolism for studying the process of forming of modern Ukrainian state ideology. It is argued that this approach can promote shifting of ideology analysis to the level of study of its specific embodiment.

Key words: monetary marks, symbolic system, socio-cultural transformations.

Стаття надійшла до редколегії 21.04.2007

Прийнята до друку 15.10.2007